

Особливості батьківського виховання дитини в сім'ї

Соціально-економічні, політичні та культурні трансформації в українському суспільстві вплинули на виховну функцію сім'ї та її міцність, значно трансформували сімейні взаємини, де традиційно панував культ батька і матері та які були основним резервом виховного потенціалу української родини. Натомість сьогодні виховний потенціал сім'ї трактується значно ширше і передбачає, на думку корифеїв в царині сімейної педагогіки (Т. Алексеєнко, І. Гребеннікова, Т. Жаровцевої, І. Комановського, А. Конончука, В. Костіва, А. Макаренка, В. Постового, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, В. Титаренка), такий компонентний склад: 1) Структура сім'ї (за складом: нуклеарна, складна чи розширена, за основою відносин – повна, неповна, повна змінена; за кількістю дітей (одnodітна, багатодітна); 2) Рівень психолого-педагогічної культури батьків та інших вихователів родини; 3) Батьківська позиція та стилі батьківсько-дитячих стосунків у структурі внутрішньосімейних взаємин; суспільно-педагогічна спрямованість сім'ї; змістовність спілкування батьків і дітей у системі суб'єкт-суб'єктних взаємин [3, с. 54].

Різні аспекти цієї важливої для суспільства і науки проблеми вивчають педагоги, психологи, соціологи та філософи, зокрема: історико-етнографічний аспект функціонування української родини (О. Кравець, А. Пономарьов, М. Ткач, С. Черепанова, Р. Чмелик), питання діяльності інституту батьківства та сутності закономірностей взаємодії батьків та дітей (Г. Авдіянець, О. Доукина, К. Журба, Б. Ковбас, І. Кон, В. Костів, Р. Овчарова, О. Радул, О. Хромова, О. Ярошинська та ін.), проблема педагогічної культури батьків (Т. Алексеєнко, І. Гребенніков, З. Кісарчук, Т. Кравченко, Д. Луцик, Л. Пovalій, В. Постовий, О. Савченко, В. Титаренко, І. Трубавіна та ін.). Однак ми знаходимо невелику кількість наукових розвідок, які стосуються особливостей виховання дитини батьком в умовах сучасної сім'ї.

Мета нашої праці – розкрити виховний потенціал батька та визначити специфічні умови його реалізації в сім'ї.

У радянській педагогіці сімейне виховання трактувалося як цілеспрямований вплив на дитину. У нашому дослідженні ми розглядаємо процес батьківського виховання як процес формування певної моделі поведінки, системи цінностей, потреб та інтересів дитини батьком і матір'ю, в якому неабияке значення має система внутрішньосімейних взаємин та взаємодії батька і матері, кожного з батьків і дитини. Така наша позиція

зумовлена тим, що за ідеальних умов взаємини у батьківській сім'ї допомагають дитині соціалізуватися та стають еталоном суспільних відносин. На наш погляд, гармонійні сімейні стосунки безпосередньо впливають на формування тієї чи іншої моделі поведінки дитини у дорослому віці.

Про кризове становище сучасної сім'ї та зниження її виховного потенціалу свідчать такі негативні тенденції в суспільстві: збільшення числа розлучень, зростання кількості неповних сімей, дисгармонія стосунків у родині, відчуження батьків і дітей, відхід від традиційного стилю батьківського виховання, відмова від норм і догм народної педагогіки, послаблення психолого-педагогічної складової в освіті батьків. Особливу тривогу викликає позиція батька в родині, який здебільшого постає пасивним учасником виховного процесу або навіть за його участі роль елементів маскулінності у вихованні дитини є незначною. В умовах сучасної сім'ї мати є не тільки духовно та емоційно ближчою до дитини у її житті та вихованні, а й фізично, на відміну від батька. Розподіл сімейних обов'язків у сучасній українській родині залишається, в основному, традиційним, передбачаючи жіночий обов'язок – виховання дітей та ведення домашнього господарства, а чоловічий – матеріальне забезпечення сім'ї. Утім відмітимо, що іноді представниці прекрасної половини людства переймають на себе і це єдине зобов'язання чоловіків. Як правило, за таких умов жінка страждає від фізичного, психологічного та психічного перенавантаження, виникає феномен «відсутнього батька», виховний процес стає зафемінізованим та неповноцінним, в результаті чого зароджується «приховане безбатьківство», а чоловік є позбавленим можливості набути статус батька у повному обсязі та відчувати радість батьківства. Враховуючи те, що на практиці розподіл сімейних обов'язків є до сих пір нерівномірний і чоловіки займають пасивну позицію у вихованні та догляді дітей, веденні домашнього господарства, ми можемо констатувати, що в українському суспільстві ще не до кінця сформувалась консолідована за гендерною ознакою думка, що чоловіки є рівноправними та рівноцінними учасниками у виховному процесі та сімейно-побутовому житті [9, с. 156–157].

Відтак трансформації гендерних стереотипів українців повинні супроводжуватися змінами у внутрішньосімейних взаєминах подружжя, заснованих на партнерській взаємодії чоловіка та жінки, гармонійному поєднанні елементів фемінності та маскулінності кожного з них. Виходячи з таких міркувань, передумовою теплих, дружніх та гармонійних стосунків батька і дитини повинні стати демократичні та рівноправні батьківсько-дитячі відносини на тлі спільних інтересів, мети та засобів її досягнення усіх членів родини, співробітництва, взаєморозуміння і взаємодопомоги. У традиційному

розумінні модель стосунків батька і дитини мала ієрархічну будову, на вершині якої був монопольний і деспотичний батько, який керував і організовував реалізацію усіх сімейних функцій. Такий характер відносин батька і дитини мала авторитарна система взаємин. Ми пропонуємо натомість нову якісно відмінну модель демократичних та рівноправних батьківсько-дитячих взаємин, згідно з якою усі члени родини повинні користуватися однаковою повагою і довірою. Тут ми маємо на увазі демократичну систему взаємин, що передбачає колегіальну демократію, співробітництво, взаємодопомогу, розвинену культуру почуттів. Розподіл сімейних ролей здійснюється на основі рівномірної участі кожного члена сім'ї у керівництві, побудові внутрішньосімейного життя і діяльності, спільного прийняття рішень стосовно розв'язання сімейних проблем. Така модель виключає офіційного голову і пропагує авторитетність обох батьків, фундамент для якої складають їхні особистісні якості, здорові взаємини між батьком і матір'ю, батьками і дитиною.

Головними характерними рисами такої демократичної взаємодії батька і дитини, на думку Т. Кравченко, виступають: 1) встановлення суб'єкт-суб'єктних взаємин у процесі взаємодії «вихователя» і «вихованця», діалог; 2) відмова від прямого примусу; 3) врахування індивідуальних якостей особистості «вихованця»; 4) спрямованість на самовиховання і самореалізацію; 5) повага до особистості людини, пріоритет її прав, потреб та інтересів [6, с. 33]. Досягнення таких взаємин можливе лише за умови суб'єкт-суб'єктного спілкування як вербального, так і невербального. Таким чином, можна зробити висновок, що батьківське виховання – це діяльне спілкування у системі «батько-дитина» та їх співробітництво під час контакту один з одним.

Батько може досягнути таких взаємин лише за умови рівноправних, дружніх стосунків у сім'ї у системі: батько-мати-дитина, в яких мати виступає своєрідним каталізатором якісно нових батьківсько-дитячих відносин. Відповідно, вагому роль у швидкості та успішності набуття чоловіком статусу батька відіграє мати, яка покликана усіяко йому допомагати і сприяти з перших днів появи дитини у світ. Якщо чоловік не отримав жодної підготовки до виховання дитини, то дружина повинна стати першим джерелом його педагогічних та психологічних знань і компенсувати такі прогалини у вихованні. Вже після народження дитини молодій матері слід залучати чоловіка до активної допомоги та участі у її догляді та забавлянні, не перетворюючи його у безініціативного та пасивного учасника виховного процесу.

Згодом взаємодія батька і дитини варіюється залежно від віку дитини. У дошкільні роки дитина ідентифікує себе з батьком і матір'ю, стверджує та оцінює інших крізь призму вчинків та особистості своїх батьків, тобто з них йдуть витoki моральних цінностей сина чи доньки. У цей період авторитет батька повинен ґрунтуватися на повазі, здоровому глузді та любові. З кожним роком чоловікові стає важче і важче слугувати у всьому ідеалом для дитини і завойовувати авторитет, так як, наприклад, сучасний батько не ходить на полювання, щоб здобути їжу, не охороняє свою родину від ворогів, тому не має можливості продемонструвати чоловічу мужність та відвагу, що посідають чільне місце серед чеснот, які цінують і хлопчики, і дівчата у шкільному віці. Сьогодні справжній авторитет батька передбачає не тільки його моральне обличчя, а й відповідну фізичну форму. Спільні спортивні заняття батька з сином чи донькою забезпечать йому хорошу фізичну статуру, бадьорий настрій і принесуть користь дитині. Батько, як уособлення мужності, повинен перший залучити дитину до фізичної культури, придбати необхідне фізкультурне знаряддя, облаштувати спортивний куточок вдома, підібрати для сина чи доньки вид спорту, записати до спортивної секції. Обов'язок кожного чоловіка – підготувати сина до гідної служби у військових силах. Так, заняття спортом, особливо сина з батьком, покликані зблизити їх та сприяти формуванню взаєморозуміння між ними.

Фізичне загартування молодшого покоління повинно супроводжуватися моральним та інтелектуальним гартom, тому, відповідно, наступним чинником зміцнення батьківського авторитету – участь батька у залученні дитини до розумової діяльності, навчання. Обов'язком чоловіка повинно стати – привчити дитину до систематичного навчання у школі, прищепити охайність, старанність, дисциплінованість і перевіряти регулярно якість виконання домашнього завдання, допомагати синові чи доньці у пошуку правильного способу самостійного розв'язання задачі. Формування у сина/дочки позитивного ставлення до навчання, майбутньої трудової діяльності детермінується до певної міри структурою взаємин у сім'ї, узгодженістю виховної діяльності матері та батька, їх настанов, а також спільною метою стосовно життєвого плану дитини. Активна участь батька у формуванні інтересу дитини до інтелектуальної праці, покликана виховувати працелюбність, яка в майбутньому допоможе їй досягнути поставленої мети. Вагому роль у цьому напрямку виховання відіграє успішність батька у громадському середовищі та професійній діяльності, так як його успішна кар'єра та повага, якою він користується у суспільстві, значно підвищують мотивацію дитини у досягненні такого ж статусу. Більше того, все це також сприяє зміцненню дитячої поваги до батька та його професійної діяльності.

Складним випробуванням для батька стає підлітковий вік, під час якого фізичне дозрівання дитини супроводжується психічними та психологічними змінами. Дівчатка самостверджуються, стають емоційними в цьому віці, неабиякого значення для них набуває зовнішність, стосунки з оточуючими та їхнє ставлення до них. Тому батькові тут необхідно бути вкрай педагогічно тактовним: уникати зневажливих висловлювань щодо жіночих здібностей, характеру та не акцентувати увагу на недоліках зовнішності дочки, а навпаки позитивно висловлюватися про неї, підкреслювати всі її «плюси». Досить болісно переживають період дорослішання хлопчики, яких так само хвилює зовнішність і вони бояться бути гіршим, аніж їхні однолітки. Закономірно, що юнаки шукають хлопчачих компаній у цьому віці з метою ствердження у чоловічій ролі, тому роль батька на цьому етапі життя підлітка є особлива. Душевний контакт батька і сина покликаний тільки зміцнювати авторитет батька і забезпечувати йому статус еталона маскулітності для сина.

Ілюзорна дорослість сина чи доньки часто породжує конфлікти, непорозуміння у взаєминах з батьком, нервозність, смуток і розчарування, відчуження батьків і дітей. Бути близьким до дитини вимагає, перш за все, вміння побачити, коли дитина переживає внутрішній конфлікт, вміння надати їй допомогу в разі необхідності, адже щира любов батька до дитини, спільні переживання поєднують невидимими нитками чоловіка і дитину, а цей їхній зв'язок міцний до сих пір, поки батько здатний допомогти їй у розв'язанні проблем, конфліктних ситуацій, поки він користується повагою і авторитетом в дитини. Така взаємодія вимагає від чоловіка вміння спілкуватися з дитиною, здатності терпляче, самовіддано піклуватися про неї, віддавати всі свої душевні сили, знання і залишатись розумно поблажливим стосовно сина чи доньки. Спілкування батька і дитини передбачає не тільки обмін інформацією під час їхньої вербальної взаємодії, а й виступає своєрідним проявом їхнього ставлення один до одного, процесом їхнього взаємовпливу співпереживання та взаємного розуміння, що забезпечує обом учасникам цього процесу задоволення людської потреби у сприйнятті, розумінні, підтримці та надає відчуття психологічної захищеності та емоційного комфорту. Гарантом успіху виховних зусиль батька в процесі спілкування виступає добре знання своєї дитини, особливо це стосується такого важливого етапу в житті та розвитку хлопчика чи дівчинки як підлітковий вік, коли вони самостверджуються. Т. Кравченко акцентує увагу на доцільності встановлення певного типу батьківсько-дитячих взаємин, в основі яких лежать своєрідні коди спілкування, серед них виділяє наступні: 1) Вміння ввійти в контакт, зосередити на собі увагу дитини; 2) Взаємна повага; 3) Розуміння повинно завершуватися «розвиваючою» порадою батьків і готовністю дитини діяти

самостійно; 4) Дотримання «відкритості» спілкування; 5) Взаємна вдячність за спілкування; 6) Уміння говорити і слухати один одного; 7) Уміння відображати думки і почуття того, з ким спілкуєшся [6, с. 45]. Науковець підкреслює, що особливий педагогічний ефект має процес спілкування тоді, коли виховна мета залишається прихована, невидима для неозброєного дитячого ока.

Такий підхід слід обрати батькові у спілкуванні з сином чи донькою, коли мова йде про статеve виховання, адже вектор його виховних зусиль повинен бути спрямований на виховання почуття моральної та соціальної відповідальності хлопця чи дівчини, навчання дітей ретельно зважувати серйозність своїх почуттів, усвідомлювати труднощі раннього материнства/батьківства, матеріальні та інші аспекти ранніх шлюбів тощо.

Утім реалізація виховної функції батька у повному обсязі передбачає також діяльне спілкування чоловіка з дитиною, тобто спілкування під час виконання якихось спільних занять, спільне проведення дозвілля. Як свідчить статистика, для більшості підлітків мати являється авторитетом у багатьох питаннях: навчання, особисті питання, проведення дозвілля, вибору професії тощо. Основною формою стосунків батька з дитиною сьогодні є перегляд телепередач. Отож, перед сучасними чоловіками стоїть завдання знайти час, такт і витримку для того, щоб піти з сином/донькою до театру, музею, на виставку, концерт, читати книги, обговорювати їх та давати їм оцінку, знайомитись із товаришами своєї дитини, мати спільні спортивні захоплення або хобі, допомагати синові/доньці у виборі професії. Такі батьківсько-дитячі взаємини не тільки поглиблюють естетичне сприйняття, розвинуть загальну культуру батька і сина/доньки, а й розширять коло спільних емоційних переживань, сприятимуть духовному зближенню батька і дитини.

Отож, батьківство – це праця душі чоловіка, що вимагає невпинної наполегливої праці над собою, контролю своїх вчинків, для того щоб стати справжнім вихователем своїх дітей і розкрити усі свої найкращі якості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аза Л. О., Лавриненко Л. В. Батьків авторитет / Л. О. Аза, Л. В. Лавриненко. – К. : Рад. школа, 1986. – 96 с.
2. Кон И. С. Отцовство как социокультурный институт / И. С. Кон // <http://sexology.narod.ru/info153.html>.
3. Костів В. Виховний потенціал родини / В. Костів // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 3. – С. 54–59.

4. Кочубей Б. И. Мужчина и ребенок / Б. И. Кочубей. – М.: Знание, 1990. – 80 с.
5. Кравець В. П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства / В. П. Кравець. – К., 2001. – 241 с.
6. Кравченко Т. В., Трубавіна І. М. Допомога батькам у вихованні дітей : методичні рекомендації для соціальних працівників / Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіна. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 100 с.
7. Максимович О. М., Постовий В. Г. Особливості виховання дітей із розлучених сімей : навчально-методичний посібник / О. М. Максимович, В. Г. Постовий. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 140 с.
8. Махов Ф. С. Кого мы растим: Беседы о материнском и отцовском воспитании / Ф. С. Махов. – М. : Профиздат, 1989. – 144 с.
9. Сім'я в умовах становлення України (1991–2003 рр.) : Державна доповідь про становище сім'ї в Україні за підсумками 2003 року. – К. : Державний інститут з проблем сім'ї та молоді. – 212 с.
10. Титаренко В. Я. Семья и формирование личности / В. Я. Титаренко. – М. : Мысль, 1987. – 352 с.